

ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

ТЕЛЕШЕЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

УДК: 341.07

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ІНСТИТУТУ НЕЙТРАЛІТЕТУ**

12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі європейського права та міжнародної інтеграції
Інституту законодавства Верховної Ради України

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

ГРІНЕНКО ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА,

Інститут законодавства Верховної Ради України,
завідувач відділу європейського права та міжнародної інтеграції

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент

БЛОЦЬКИЙ СЕРГІЙ ДМИТРОВИЧ,

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри міжнародного права

кандидат юридичних наук, доцент

ГРИЦАЄНКО ЛЮДМИЛА ЛЕОНІДІВНА,

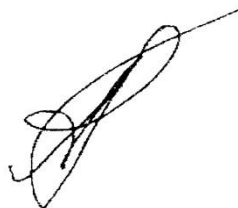
консультант аналітичного відділу підготовки прокурорів Тренінгового
центру прокурорів України

Захист відбудеться 13 травня 2021 р. о 13.00. годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.867.01 в Інституті законодавства Верховної Ради України, за адресою: 04053, м. Київ, пров. Несторівський, 4.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту законодавства Верховної Ради України, за адресою: 04053, м. Київ, пров. Несторівський, 4.

Автореферат розіслано 12 квітня 2021 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.М. Биков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сучасний розвиток міжнародного права характеризується постійним зростанням інтеграційних та глобалізаційних процесів, економічного співробітництва, активізацією діяльності миротворчих сил, постійно розширюється міждержавне співробітництво та створюються економічні союзи, організації, блоки, які здійснюють величезний вплив на події в світі. При цьому з'являються проблеми, які не можуть бути вирішені кожною державою самостійно і вимагають спільних зусиль.

Нині міжнародне співтовариство відзначає зростання процесів виникнення та загострення збройних конфліктів у світі. Крім того, в умовах сучасного світу мова йде не про війну як прямий винятково збройний конфлікт, а як про гібридну війну. Саме проблематичність встановлення факту втручання держави без використання її регулярних збройних сил створює відповідні труднощі у кваліфікації таких дій, і притягненні до відповідальності сторін та учасників конфлікту, які ховаються за гібридизацією, що прозводить до унеможливлення завершення конфліктів і забезпечення підтримки сталого миру.

Гібридні війни є набагато тривалішими та такими, що виснажують не лише сторони конфлікту, але й країн-сусідів та країн-партнерів. Дане дослідження є цінним внеском інституту нейтралітету в міжнародне право, спрямованим на вирішення невідкладних проблем миру і безпеки та забезпечення стабільного майбутнього для прийдешніх поколінь.

Питання наукового дослідження інституту нейтралітету не має обмежуватись лише історичним дослідженням. У XXI ст. міжнародний правопорядок зазнав значних змін. Переваги нейтрального статусу висвітлили такі країни, як Австрія, Туркменістан, Швейцарія, повагу до нейтральності яких гарантує ООН.

Беручи до уваги положення міжнародного гуманітарного права згідно з яким агресивна війна є забороненою, постійний нейтралітет відіграє особливу місію у мирному впорядкуванні міжнародного правопорядку, створюючи «точки» непорушного миру та стабільності. Так, у ретроспективі інститут нейтралітету сприяв встановленню та стабілізації процесу державотворення Австрії після Другої світової війни.

Сучасний міжнародний правопорядок створений, зокрема системою ООН, пройшов важкий шлях трансформації становлення інституту нейтралітету: від позиції несумісності нейтралітету з участю в системі колективної безпеки до позитивного сприйняття «застереження» нейтральних держав стосовно неучасті у військових санкціях та надання Генеральною

Асамблеєю ООН гарантій суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості та безпеки кожної нейтральної країни.

Натомість активність руху неприєднання, до якого належить 114 країн світу, разом з інститутом нейтралітету в рамках ООН свідчать про недостатність доктринальних досліджень, зазначених міжнародно-правових проблем. Останні пов'язані не лише з набуттям статусу постійного нейтралітету Австрією (1955 р.); з політикою нейтралітету, яку активно проводять Фінляндія та Швеція; з проголошенням нейтралітету Камбоджією (1957 р.) та Лаосом (1962 р.) тощо. Особливе міжнародно-правове значення мають приклади отримання гарантій з боку Генеральної Асамблеї ООН Туркменістану (1995 р.) та Швейцарії (2002 р.). Відтак, представлена робота досліджує міжнародно-правові проблеми виникнення, становлення, розвитку, сучасної трансформації інституту нейтралітету та окремі напрями (форми) його впровадження в умовах універсального міжнародного правопорядку.

Міжнародно-правові аспекти нейтралітету розглядалися в монографічних та наукових працях таких іноземних та вітчизняних дослідників, як Бараша Ю.Н., Білоцького С.Д., Ганюшкіна Б.В., Гріненко О.О., Грицаєнко Л.Л., Гуельфа Р., Дмитрієва А.І., Хейли Д., Фішера Т., Прусакової Ю.М., Політиса Н., Робертса А., Неффа Дж., Мюллера Л., Капінуса О.А., Чекаленко Л.Д. та інших. Проте у зазначених наукових працях охарактеризовані переважно зовнішньополітичні та внутрішньополітичні аспекти нейтралітету, здатні впливати на статус окремих нейтралів. Однією з методологічних помилок є необґрунтоване ототожнення і змішання поняття нейтралітету в його міжнародно-правовому і політичному значенні. Наукові публікації переважно присвячені окремим теоретичним аспектам виключно постійного нейтралітету, а також практиці реалізації статусу нейтралітету окремими державами.

Сьогодні інститут нейтралітету потребує теоретико-практичного перегляду ряду концептуальних основ, спрямованому на підвищення його ефективності та ролі у встановленні і підтримці міжнародного миру і безпеки, розширенні сфери його дії і пристосуванні до сучасних міжнародних реалій. Все вищевикладене зумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної роботи відділу європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України, зокрема за темами: «Проблеми правового забезпечення виконання Україною міжнародних зобов'язань» (номер державної реєстрації 0111U000578) та «Правові механізми інтеграції України до європейського правового простору» (номер державної реєстрації 0111U000579).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в дослідженні міжнародного регулювання виникнення і розвитку інституту

нейтралітету в умовах універсального міжнародного правопорядку та в контексті здійснення зовнішньої політики нейтральним державами та розширення руху неприєднання.

Поставлена мета обумовила постановку і вирішення таких наукових **завдань**:

- здійснити ретроспективний аналіз становлення інституту нейтралітету;
- встановити особливості розвитку доктрини нейтралітету в період ХХ ст.;
- визначити особливості міжнародно-правового становлення інституту нейтралітету в період холодної війни та його вплив на сучасний стан розвитку концепції нейтралітету та її форм;
- охарактеризувати інститут нейтралітету в міжнародному праві та визначити його зміст, правову сутність та форми;
- з'ясувати особливості постійного нейтралітету як вищої форми розвитку класичної концепції нейтралітету;
- встановити співвідношення інституту постійного нейтралітету та принципу колективної безпеки;
- охарактеризувати інститут нейтралітету в умовах сучасного універсального правопорядку;
- дослідити зарубіжний досвід реалізації статусу нейтралітету та його наслідків для таких країн;
- охарактеризувати сучасний етап розвитку інституту нейтралітету та перспективи його застосування в умовах сучасного міжнародного правопорядку.

Об'єктом даного дослідження є інститут нейтралітету в міжнародному праві.

Предметом дослідження є міжнародно-правове регулювання інституту нейтралітету, місце нейтралітету в системі міжнародного права на прикладі його концептуалізації та реалізації в нейтральних країн.

Методологічною основою дисертаційного дослідження в якості базового підходу було обрано системний підхід, оскільки динамічний розвиток міжнародного права створив нові зв'язки між суб'єктами міжнародного права в окремі системи, що, в свою чергу, спричинило динамічний розвиток інституту нейтралітету як похідного від окремого виду співробітництва та співпраці названих суб'єктів – збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру.

З метою виявлення спільності та відмінності у впровадженні нейтралітету в правовий статус держави як такої через зіставлення особливостей нейтралітету кожної з європейських нейтральних країн у дисертації був

використаний компаративний підхід. Це дало змогу з'ясувати особливості впровадження інституту та загальних принципів нейтралітету в окремих країнах, простежити його еволюцію й дати оцінку можливості збереження та розвитку інституту нейтралітету в майбутньому.

Одночасно були задіяні загальнонаукові методи досліджень суспільних процесів, зокрема проблемно-історичний і аналітико-прогностичний. Вони базуються на принципах системності та історичності, що дозволяє вивчати сучасні явища нейтралітету у динамиці та у зв'язку з історичними умовами їх розвитку. За допомогою проблемно-історичного методу визначено феномен «нейтралітет» як проблему, еволюцію якої досліджували в ретроспективі. На основі аналітико-прогностичного методу вивчено механізми впровадження інституту нейтралітету на регіональному та універсальному рівні.

Для аналізу предмета дослідження були використанні діалектичні методи, що допомагають у аналізі міжнародного права як динамічної системи та, яка перебуває в стані постійного розвитку, зумовленого їхніми внутрішніми суперечностями, методи і засоби діалектичного методу взаємозв'язку внутрішньої та зовнішньої політики в контексті вивчення національних концепцій нейтралітету, а також аналіз процесів формування та впровадження правового статусу нейтральних держав.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше проведено комплексне наукове дослідження теоретичних проблем і практичних проявів інституту нейтралітету в міжнародному праві та в умовах сучасного універсального правопорядку в світі та його історично-правий розвиток.

Вперше:

- досліджено правову доктрину та зовнішню і внутрішню політику сучасних нейтральних країн, що дозволяє виявити військово-політичний, дипломатичний та економічний потенціали нейтралітету як унікального міжнародного інструменту, що забезпечує військову і економічну безпеку, сталий розвиток зовнішніх зв'язків не силовими, мирними засобами, для виявлення сумісності нейтрального статусу, з участю його власника в тих чи інших інтеграційних процесах, в тому числі в рамках Європейського Союзу;
- обґрунтовано позицію про те, що нейтралітет держави не суперечить принципам колективної безпеки;
- встановлено, що нейтральний статус продовжує залишатися ефективним засобом політики держави в умовах відносної нестабільності міжнародної безпекової системи XXI ст., оскільки нейтралітет за своєю сутністю передбачає рівновіддалення від конфліктних суб'єктів та відносин;
- доведено, що нейтральний статус не може адекватно відповідати національним інтересам держави, що є стороною воєнного конфлікту.

Удосконалено:

- систему принципів інституту нейтралітету, що характеризують його правову сутність;
- теоретичні підходи до визначення термінів «інститут нейтралітету», «рух неприєднання», «концепція нейтралітету».

Дістали подальшого розвитку:

- класифікація етапів історичного розвитку та усталення інституту нейтралітету в міжнародному праві;
- оцінка перспектив розвитку інституту нейтралітету в системі міжнародної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, результати та висновки даного дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері: як основа для подальших наукових досліджень і дискурсів щодо міжнародно-правових аспектів розвитку інституту нейтралітету у міжнародному праві;
- у навчально-методичному процесі: при розробці та викладанні загального курсу «Міжнародне право» у вищих навчальних закладах, підготовці та викладанні спеціальних курсів, підготовці відповідних розділів у підручниках і навчальних посібниках;
- в інформаційно-просвітницькій діяльності: у процесі поширення знань про інститут нейтралітету в міжнародному праві;
- у правотворчій діяльності: при визначенні напрямів реалізації внутрішньої та зовнішньої політики держави, вдосконаленні вітчизняного законодавства України в сфері налагодження міжнародного співробітництва з державами-нейтралами тощо.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано й обговорено у відділі європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України.

Основні положення, теоретичні й практичні висновки дисертації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: на Міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (24–25 липня 2020 року, м. Запоріжжя) та Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (19–20 червня 2020 р., м. Львів).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано 6 статей. Із них 5 статей у наукових фахових виданнях України та 1 стаття в іноземному фаховому виданні зареєстрованому в країні-члені ЄС.

Структура дисертації відповідає характеру визначених цілей, завдань і предмету дисертаційного дослідження та складається з вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг основної частини дисертації – 156 сторінок, список використаних джерел становить 239 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, представлено аналіз стану дослідження теми дисертації; показано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт і предмет; охарактеризовано використані методи дослідження; сформульовано наукову новизну одержаних результатів і розкрито їх практичне значення; надано інформацію про апробацію результатів дисертації та публікації на тему дослідження, її структуру та обсяг.

У **першому розділі «Теоретично-правові аспекти становлення інституту нейтралітету»**, який складається із трьох підрозділів, досліджується становлення інституту нейтралітету в ретроспективі, визначено особливості розвитку названого інституту в період ХХ століття та в період холодної війни.

У *підрозділі 1.1. «Історичне становлення інституту нейтралітету»* проаналізовано юридичну природу та ретроспективу становлення інституту нейтралітету в рамках доктрини міжнародного права.

Міжнародно-правова практика та доктрина античної Греції створила потужні теоретичні підвалини інституту нейтралітету суверенних країн. Досліджена ретроспектива виникнення цього інституту свідчить про його розвиток від випадкової політичної комбінації до чітко визначеної правової величини міжнародних взаємовідносин. Розв'язання різноманітних політичних проблем у межах встановленого Віденським конгресом 1814 – 1815 рр. правопорядку, країни знаходили шляхом проголошення нових постійно нейтральних держав.

Встановлено, що розвиток окремих елементів нейтралітету в Стародавній період здійснювався за наявності суверенних суб'єктів, так як тільки суверенні суб'єкти могли приймати або оголошувати подібний статус. Першою серед них була Греція, проект нейтралізації якої обговорювався на початку 60-х років ХІХ ст.

У підрозділі 1.2. «Розвиток доктрини нейтралітету ХХ ст.» досліджено особливості етапів розвитку нейтралітету у ХХ столітті та надано їх характеристику.

В епоху капіталізму норми права, пов'язані з нейтралітетом, були розроблені досить детально. Це пояснюється тим, що морська торгівля, на той час уже була сильно розвинена, страждала від частих воєн і захоплень воюючими сторонами торгових судів, навіть не беручи до уваги участі у війнах між державами. З метою захисту торгівлі від свавілля воюючих держав нейтральні країни уточнили старі і створили нові норми, які стосувалися переважно питань нейтралітету під час війни. Крім того, в період капіталізму остаточно склався інститут постійного нейтралітету. Але і постійний нейтралітет відрізнявся від класичної доктрини нейтралітету головним чином тим, що передбачав постійну неучасть нейтральної держави у всіх і всяких війнах.

Перехід від універсального правопорядку ХІХ ст. зразка Заключного акта Віденського конгресу 1815 р. до нового правопорядку у вигляді універсальної міжнародної організації із Статутом Ліги Націй 1919 р. створив колізію, що залишається певною мірою актуальною й до цього часу: сумісність зобов'язань держави щодо нейтралітету із зобов'язаннями суб'єкта міжнародного права – члена універсальної міжнародної організації, статутними документами якої передбачена колективна боротьба проти агресора. Проблема нейтралітету в системі колективної безпеки між двома світовими війнами розглядалася теорією і практикою міжнародного права в контексті Ліги Націй та Паризького пакту 1928 р.

Проаналізовано, що пакт Бріана-Келлога, або Пакт миру, не створював у межах універсального правопорядку додаткових механізмів забезпечення миру у світі та ефективної заборони агресивної війни. Наведений аналіз свідчить, що Пакт в межах правопорядку, створеного Лігою Націй, не усував інститут нейтралітету з міжнародного права. Більше того, слабкість та неефективність запровадження механізмів забезпечення миру та безпеки призвели до посилення нейтрального руху у світі.

У підрозділі 1.3. «Особливості міжнародно-правового становлення інституту нейтралітету в період холодної війни» досліджено особливості та етапи розвитку інституту нейтралітету в умовах холодної війни.

Європейський нейтралітет холодної війни досяг свого розквіту в 1970-х роках завдяки Конференції з питань безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ). Хоча підписання так званого Гельсінського заключного акту 1975 р. сьогодні насамперед пам'ятається тим, що містило положення про принцип основоположних свобод та індивідуальних прав людини, воно також згадувало про право на нейтралітет окремих держав Європи. З часу Віденського конгресу

1815 р. жоден інший міжнародний форум, в якому брали участь усі відповідні великі держави, відповідальні за європейську безпеку, прямо не заявляв про це. Але зі зростанням глобальної взаємозалежності, прогресуючим західноєвропейським інтеграційним процесом та розпадом Східного блоку, наприкінці 1980-х років, інтерес держав до європейських нейтралів із стратегічних причин значно зменшився, і країнам-нейтралам після 1989 року довелося адаптуватися до абсолютно нового політичного стратегічного середовища.

В умовах сучасного універсального правопорядку лише одностороннього проголошення постійного нейтралітету недостатньо, оскільки правовим наслідком подібного державного акта буде лише одностороннє набуття «прав» щодо нейтралітету. Повага до такого правового статусу виникає лише з прийняттям міжнародних актів.

У другому розділі «Загальна характеристика інституту нейтралітету в міжнародному праві», який складається з трьох підрозділів, охарактеризовано юридичну природу та форми інституту нейтралітету, правову сутність і особливості інституту постійного нейтралітету та його співвідношення із принципом колективної безпеки.

У підрозділі 2.1. «Інститут нейтралітету: зміст, сутність, форми» досліджено правову природу, розкрито зміст інституту нейтралітету та особливості його форм.

Встановлено, що нейтралітет розвивався як політика неучасті держави у війні і одночасно був засобом забезпечення і підтримання міжнародного миру і безпеки. Нейтралітет ілюстрував неприйнятність держави вирішувати міжнародні суперечки за допомогою війни, при цьому дана політика, нерідко набувала відповідної міжнародно-правової форми, будь то одностороння декларація держави, міжнародний договір або внутрішній нормативний правовий акт, визнаний іншими державами. Таким чином, виходячи з предмета регулювання міжнародного права з урахуванням історичного розвитку нейтралітету і його ролі в забезпеченні і підтримці миру, можна зробити висновок, що класичний нейтралітет в системі сучасного міжнародного права можна розглядати як засіб забезпечення і підтримки міжнародного миру і безпеки.

У підрозділі 2.2. «Особливості інституту постійного нейтралітету» охарактеризовано інститут постійного нейтралітету як найвищу форму класичного нейтралітету.

Встановлено, що держави самостійно обирають статус нейтральної держави і лише у виняткових випадках постійний нейтралітет покладається на них. Хоча постійний нейтралітет поділяє з класичним нейтралітетом частину основоположних обов'язків, що характерні для цього інституту, встановлених

міжнародним правом та звичаями, на відміну від класичної нейтральності цей статус не є автоматичною, самогенеруючою правовою умовою.

Зроблено висновок, що постійний нейтралітет є вищою формою розвитку інституту нейтралітету, так як не має зв'язку з війною, а також є більш повноцінним курсом ведення зовнішньої політики як у воєнний, так і в мирний час. Саме Швейцарія повністю закріпила поняття постійного нейтралітету, визначивши тим самим обраний курс в задокументований і гарантований державами міжнародно-правовий статус.

У підрозділі 2.3. «Постійний нейтралітет та колективна безпека: питання співвідношення» розкрито вплив статусу постійно нейтральної держави на її утвердження у світі та проаналізовано співвідношення і сумісність такого статусу із принципом колективної безпеки.

Встановлено, що нейтральні держави, які є членами міжнародних організацій, повинні брати участь в забезпеченні міжнародної безпеки усіма способами і засобами, що не суперечать суті зобов'язань нейтралітету, в тому числі, брати участь в різних санкціях невійськового характеру проти держав, що створюють загрозу міжнародній безпеці, так як розв'язання війни і невизнання нейтралітету воюючими державами в кінцевому підсумку може спричинити за собою втягування у війну нейтральної держави і втрату останнім статусу такого.

Представлене рішення не означає, що постійний нейтралітет та колективну безпеку завжди можна узгодити. Навпаки, постійний нейтралітет і колективна безпека, як це задумано в Статуті ООН, в принципі несумісні, оскільки «вторинні» зобов'язання постійно нейтральної держави дотримуватися політичного нейтралітету в мирний час суперечать членству в організації покладення на своїх членів обов'язку брати участь у примусових заходах проти інших держав і, можливо, ставити їх в інші ситуації, які можна трактувати як прихильність до однієї сторони конфлікту, а також тому, що зобов'язання нейтралізованої держави за Статутом мають перевагу над зобов'язаннями цієї держави відповідно до договорів про нейтралітет. Постійно нейтральна держава, така як Швейцарія, усе ж таки стала членом Організації Об'єднаних Націй і не ставила під загрозу її статус, якщо Рада Безпеки, діючи відповідно до пункту 1 статті 48, і, можливо, Генеральна Асамблея, надасть їй повне звільнення від позитивної участі в примусових заходах згідно з главою VII Статуту. Однак, навіть постійно нейтральна країна буде зобов'язана утримуватися від надання допомоги агресору в тій мірі, яка відповідає її нейтралізованому статусу.

У третьому розділі «Розвиток інституту нейтралітету в умовах сучасного універсального правопорядку», який складається із двох підрозділів, досліджено механізм укріплення та розвитку інституту

нейтралітету у різних формах в умовах сучасного універсального правопорядку та вплив статусу нейтральної держави на її правосуб'єктність.

У підрозділі 3.1. «Зарубіжний досвід реалізації статусу нейтралітету» проаналізовано розвиток, становлення та загальну характеристику досвіду країн із нейтральним статусом.

Розкрито та охарактеризовано досвід Австрії, Швеції, Швейцарії, Фінляндії та Молдови закріплення статусу як постійно нейтральної країни.

Зроблено висновок, що ціль більшості країн, що проголосили постійно нейтральний статус після світових воєн, у вигляді гарантування власної безпеки наразі є неактуальною. Триваюча прихильність до інституту нейтралітету в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. приховувала той факт, що країні-нейтралу важко представити себе в сусідстві, позначеному, вперше за століття, не конфліктом, а співпрацею та інтеграцією. Нейтральний статус та відмова від міжнародного співробітництва може ускладнювати становище країни, маючи на увазі появу нових дедалі глобальніших викликів безпеці, наприклад у випадку тероризму.

У підрозділі 3.2. «Нейтралітет в сучасному міжнародному праві: від Вестфальського миру до сьогодні» досліджено механізм укріплення та розвитку інституту нейтралітету в умовах сучасного універсального правопорядку.

Сьогодні концепція нейтралітету змінила пріоритети та актуальність. У той же час, і особливо після закінчення «холодної війни», регіональні міжнародні організації доповнили ООН і додали нові виміри колективної безпеки. Для представників як універсальної, так і регіональної системи норма солідарності на першому плані. Якщо солідарність та колективна безпека визнаються пріоритетними проти нейтралітету у глобальному контексті (ст. 103 Статуту ООН), це передбачає більш тісне співробітництво у регіональному контексті. Зрештою, з точки зору національної безпеки, нейтралітет слід розглядати як «другий найкращий варіант», а колективну безпеку – як найдосконалішу форму міжнародного співробітництва, яку не слід відкидати, коли це є можливо.

Проте активний нейтралітет Австрії та Швейцарії передбачає, в тому числі, надання майданчиків для міжнародних переговорів в різних форматах з метою пошуку колективних рішень. Багатовекторність політики нейтральних держав і довіру до неї з боку різноманітних учасників міжнародних відносин, відкривають додаткові можливості для зближення, співробітництва і взаємної інтеграції.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки:

1. Інститут нейтралітету, старий, як і війна, але лише в тому сенсі, що окремі суб'єкти міжнародного права прагнули залишатися поза збройним конфліктом інших. В цьому контексті, самопроголошені нейтралі не мали прав та юридичних гарантій. Але під час Середньовіччя та пізніше, наприклад, під час Тридцятилітньої війни в Європі були укладені двосторонні угоди, які обіцяли окремим державам повагу до своєї позиції нейтралітету під час тривалого збройного конфлікту. Позиція постійного нейтралітету, діюча і в майбутніх війнах, була більш амбіційною і в цей час вже не охоплювалась міжнародними угодами. Але в міру того, як поняття нейтралітету повільно зароджувалось, воно було нерозривно пов'язане з існуванням збройного конфлікту. Правове та загальнополітичне розуміння інституту нейтралітету розвивалося та укріплювалося лише у воєнні періоди

2. Європейський нейтралітет холодної війни досяг свого розквіту в 1970-х роках завдяки Конференції з питань безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ). Хоча підписання так званого Гельсінського заключного акту 1975 р. сьогодні, насамперед, пам'ятається тим, що містило положення про принцип основоположних свобод та індивідуальних прав людини, воно також конкретно згадувало про право на нейтралітет окремих держав Європи. З часу Віденського конгресу 1815 року жоден інший міжнародний форум, в якому брали участь усі держави, що були відповідальні за європейську безпеку, прямо не заявляли про нейтралітет. Але із зростанням глобальної взаємозалежності, прогресуючим західноєвропейським інтеграційним процесом та розпадом Східного блоку наприкінці 1980-х років інтерес супердержав до європейських нейтралів із стратегічних причин значно зменшився, і нейтралам після 1989 року довелося адаптуватися до абсолютно нового політичного середовища.

3. Перехід від універсального правопорядку ХІХ ст. зразка Заключного акта Віденського конгресу 1815 р. до нового правопорядку у вигляді універсальної міжнародної організації із Статутом Ліги Націй 1919 р. створив колізію, що залишається певною мірою актуальною й до цього часу: сумісність зобов'язань держави щодо нейтралітету із зобов'язаннями суб'єкта міжнародного права – члена універсальної організації, статутними документами якої передбачена колективна боротьба проти агресора.

4. Історичний огляд розвитку інституту нейтралітету ілюструє збереження основного концепту нейтралітету, а саме, що нейтралітет в умовах холодної війни мав кілька ключових вимірів: військово-політичний, економічний, а також ідеологічний.

5. В умовах універсального правопорядку лише одностороннього проголошення державою свого статусу постійного нейтралітету недостатньо, оскільки правовим наслідком подібного державного акта буде лише одностороннє набуття «прав» щодо нейтралітету. Повага ж до такого права у суб'єктів міжнародного права виникає лише з міжнародних актів, закріплених легітимним міжнародно-правовим шляхом.

6. Концепція нейтралітету має довгу історію адаптації до нових міжнародно-політичних ситуацій. Відтак, вважаємо, не можна стверджувати, що концепція нейтралітету залишилась в минулому як виключне явище холодної війни. По-перше, історія нейтралітету набагато давніша. Так, швейцарська ідея нейтралітету бере свій початок у XV-XVI ст. Вона отримала свою юридичну основу в Гаазькій конвенції 1907 року. По-друге, нейтралітет не був складовою «холодної війни», але був її аномалією. Холодна війна в Європі стосувалася «будівельних блоків», нейтралітет полягав у тому, щоб триматися подалі від них.

7. У XXI ст. з'являються все нові великі виклики міжнародній безпеці та миру, зокрема розповсюдженням зброї масового знищення; тероризм, який потенційно має нові небезпечні виміри в поєднанні з розповсюдженням зброї. Територіально невеликі держави з нестабільною політичною ситуацією потенційно є місцем розповсюдження тероризму, джерелом неконтрольованої імміграції та джерелом розвитку і поширення організованої злочинності. Ці виклики також сприяють втраті важливих економічних районів. Одним із способів боротьби із названими явищами може стати нейтралітет. Так, нейтральні держави добре підходять для того, щоб зробити важливий внесок у боротьбу з новими небезпеками. Європейські нейтральні держави часто мають вищу ступінь міжнародної довіри та співробітництва, ніж члени альянсів. Наприклад, допомога у відновленні та гуманітарній допомозі у зруйнованих війною країнах може відбуватися в рамках ООН, ЄС, ОБСЄ або НАТО та, часто саме в таких операціях, нейтральні держави стабільно приймають участь. Нейтральні держави також є частиною таких потужних альянсів, як наприклад, Партнерство заради миру НАТО (ПЗМ).

8. Нейтралітет розвивався як політика неучасті держави у війні і одночасно був засобом забезпечення і підтримання міжнародного миру і безпеки. Нейтралітет ілюстрував неприйнятність держави вирішувати міжнародні суперечки за допомогою війни. При цьому, дана політика, нерідко набувала відповідну міжнародно-правову форму, будь то одностороння декларація держави, міжнародний договір або внутрішній нормативний правовий акт, визнаний іншими державами. Таким чином, виходячи з предмета регулювання міжнародного права з урахуванням історичного розвитку нейтралітету і його ролі в забезпеченні і підтримці миру можна зробити

висновок, що нейтралітет, як традиційний, так і постійний, в системі сучасного міжнародного права можна розглядати як засіб забезпечення і підтримки міжнародного миру і безпеки.

9. З точки зору політики міжнародної колективної безпеки нейтральні держави зобов'язані брати участь в забезпеченні міжнародної безпеки усіма способами і засобами, що не суперечать суті зобов'язань нейтралітету, в тому числі, брати участь в застосуванні санкцій невійськового характеру проти держав, що створюють загрозу міжнародній безпеці, так як розв'язання війни і невизнання нейтралітету воюючими державами в кінцевому підсумку може спричинити за собою втягування у війну нейтральної держави і втрату останнім такого статусу. Статус постійно нейтральної держави не припускає покладання на таку державу будь-яких обов'язків, що обмежують її міжнародну діяльність у сфері зміцнення міжнародного миру і безпеки. Отже, даний принцип не суперечить суті обов'язків нейтралітету.

10. Встановлено, що положення Гаазької конвенції 1907 р. стали фактично звичаєвими нормами міжнародного гуманітарного права, які, зокрема, регулюють поведінку постійно нейтральної держави у разі збройних конфліктів на суші, на морі та у повітряному просторі (за аналогією). Перевірені часом принципи інституту нейтралітету повною мірою є застосованими також до нейтралітету в умовах збройних конфліктів міжнародного характеру. Відтак, можна дійти висновку, що постійний нейтралітет є вищою формою розвитку нейтралітету, так як не має зв'язку з війною, а також є більш повноцінним курсом ведення зовнішньої політики як у воєнний, так і в мирний час.

11. ЄС не є військовим союзом за своєю правовою природою. Крім того, оскільки загальна оборона, передбачена статтею 42 (2) Договору про Європейський Союз (ЄС), ще не реалізована – і може бути реалізована лише одноголосним рішенням Європейського Союзу. Крім того, ця стаття прямо передбачає, що СЗППП не шкодить конкретному характеру політики безпеки та оборони окремих держав-членів ЄС. А застереження про взаємодопомогу у випадку збройної агресії (стаття 42 (7) ДЕС) містить таке саме застереження, як і стаття 42 (2), яке слід розуміти як посилення на нейтральні держави-члени, що дозволяє наприклад Австрії надавати таку допомогу, яка відповідає її постійному нейтралітету.

12. Установлено, що нейтралітет не є гарантією безпеки. Практика нейтральних держав в минулих століттях свідчить, що нейтральний статус може лише ускладнити становище країни, маючи на увазі появу нових дедалі глобальніших викликів безпеці, які навіть могутні країни не можуть вирішити самотійно, наприклад у випадку тероризму.

13. У сучасному світі концепція нейтралітету змінила пріоритети та актуальність. У той же час, і особливо після закінчення «холодної війни», регіональні організації доповнили ООН і додали нові виміри колективної безпеки. Для представників як універсальної, так і регіональної системи безпекової солідарності очевидно на першому плані. Якщо солідарність та колективна безпека визнаються пріоритетними проти нейтралітету у глобальному контексті (див. статтю 103 Статуту ООН), це передбачає більш тісне співробітництво у регіональному контексті. Зрештою, з точки зору національної безпеки, нейтралітет слід розглядати як «другий найкращий варіант», а колективну безпеку - як найдосконалішу форму міжнародного співробітництва, яку не слід відкидати, коли це стає можливо.

14. Неоднозначний процес глобалізації в сферах економіки, політики і культури передбачає необхідність «цивільного діалогу» між Заходом і Сходом, між Північчю і Півднем. При цьому, стверджується потреба в колективному підході до вирішення глобальних проблем. Активний нейтралітет означає, в тому числі, надання майданчиків для переговорів в різних форматах з метою пошуку колективних рішень. Багатовекторність політики нейтральних держав і довіру до них з боку учасників міжнародних відносин відкривають додаткові можливості для зближення, співробітництва і взаємної інтеграції. Дана сфера є своєрідною нішею для «нейтралів». Так, Австрія та Швейцарія в останні роки не раз ставала місцем проведення різних міжконфесійних симпозіумів. Важливу місію і надалі відіграватиме надання нейтральними країнами своєї території для розміщення штаб-квартир різних міжнародних організацій.

15. Поєднання інтернаціоналізму та ізоляціонізму характеризувало значну частину зовнішньої політики Сполучених Штатів з часу їх першого проголошення нейтралітету в 1793 році. Аналогічні тенденції можна знайти у співпраці нейтральних держав - ліг збройного нейтралітету у XVIII столітті. У минулому нейтральні держави сприймали себе як представників кращих і справедливіших міжнародних суб'єктів. Вони дотримувались альтернативного мирного міжнародного порядку, на відміну від боротьби великих держав за гегемонію. Це справді було вираженням інтернаціоналізму, а не ізоляціонізму. Ця риса заангажованого міжнародного нейтралітету стала переважаючою в дев'ятнадцятому столітті, в епоху нейтралів, і вона все ще знаменує сьогоднішню прихильність ООН.

16. Встановлено, що категорія «політики нейтралітету» тісно пов'язана з інструментами превентивної дипломатії, такими як раннє попередження та запобігання конфліктів, посередництво, місії по встановленню фактів, переговори, послуги спеціальних посланників, неофіційні консультації, миробудівництво і цілеспрямована діяльність в області розвитку, і ґрунтується на цих інструментах. Превентивна дипломатія означає прийняття

дипломатичних заходів з метою запобігання переростання суперечок в конфлікти і обмеження поширення конфліктів після їх початку.

17. Підтримка позиції нейтралітету такими країнами, як Австрія, Швеція, Фінляндія, Ірландія у сучасних умовах створює для урядів цих країн суттєві проблеми як юридичного, так і етичного плану. Для країн Європейського Союзу загроза безпосереднього воєнного нападу, який загрожував би їхній територіальній цілісності є неактуальною (не в останню чергу через те, що більшість країн-членів ЄС є водночас членами НАТО).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Телешецький О.І. Зміст та сутність інституту нейтралітету. *Юридична наука*. 2019. №8. С. 63 – 68.
2. Телешецький О.І. Нейтралітет в сучасному міжнародному праві: від Вестфальського миру до сьогодні. *Юридична наука*. 2019. №10. С. 51 – 55.
3. Телешецький О.І. Постійний нейтралітет та колективна безпека: питання співвідношення. *Юридична наука*. 2019. №12. С. 44 – 49.
4. Телешецький О.І. Історичний розвиток теорії нейтралітету. *Юридична наука*. 2020. 32. С. 67 – 73.
5. Телешецький О.І. Розвиток доктрини нейтралітету у ХХ ст. Держава та регіони. Серія Право. 2020. № 3 (69). Том 3. С. 76 – 82.

Статті в іноземних виданнях та наукових виданнях України, індексованих у міжнародних наукометричних базах:

6. Телешецький О. Теорія класичного нейтралітету: від історії до сучасності. *KELM*. 2020. № 6. С. 124 – 129 (*Республіка Польща*).

Тези доповідей на наукових конференціях:

7. Телешецький О.І. Загальна характеристика поняття та розвитку нейтралітету. Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 липня 2020 року. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 34–37.
8. Телешецький О.І. Розвиток інституту постійного нейтралітету у період становлення ООН. Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 19–20 червня 2020 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 41–44.

АНОТАЦІЯ

Телешецький О. І. Міжнародно-правове регулювання інституту нейтралітету. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право – Інститут законодавства Верховної Ради України – Київ, 2021.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретично-правових та практичних аспектів становлення інституту нейтралітету в міжнародному праві, його розвитку від концепції до практичного інституту, його правовій сутності та формам, особливостям застосування та досвіду зарубіжних країн у його впровадженні.

У дослідженні проаналізовано правову природу та ретроспективу становлення інституту нейтралітету, в рамках доктрини міжнародного права, починаючи з періоду перших згадок у правових доктринах Древньої Греції та Риму.

Досліджено етапи розвитку нейтралітету у ХХ столітті. Зосереджено увагу на особливому етапі розвитку та укріплення інституту нейтралітету в умовах холодної війни та після холодної війни.

Розкрито правову природу, поняття, зміст інституту класичного нейтралітету та особливості його форм. Встановлено, що нейтралітет розвивався як політика неучасті держави у війні, і одночасно, був засобом забезпечення як безпеки нейтральної країни, так і підтримання міжнародного миру.

З урахуванням історичного розвитку, класичний нейтралітет в системі сучасного міжнародного права можна розглядати як засіб забезпечення і підтримки міжнародного миру і безпеки.

Охарактеризовано інститут постійного нейтралітету як найвищу форму класичного нейтралітету. Розкрито вплив статусу постійно нейтральної держави на її правовий статус у світі. Розглянуто співвідношення та сумісність інституту постійного нейтралітету та принципу колективної безпеки.

Досліджено механізм укріплення та розвитку інституту нейтралітету у різних формах в умовах сучасного універсального правопорядку, вплив статусу нейтральної держави на її міжнародну правосуб'єктність від часу підписання Вестфальського миру і до сьогодні.

Ключові слова: нейтралітет, інститут нейтралітету, концепція нейтралітету, постійний нейтралітет, військовий нейтралітет, принцип неупередженості, збройний нейтралітет, збройний конфлікт, рух неприєднання.

АННОТАЦИЯ

Телешецкий А. И. Международно-правовое регулирование института нейтралитета. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право - Институт законодательства Верховной Рады Украины – Киев, 2021.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретико-правовых и практических аспектов становления института нейтралитета в международном праве, его развития от концепции к практическому институту, его правовой сущности и формам, особенностям применения и опыта зарубежных стран в его внедрении.

В исследовании проанализированы правовую природу и ретроспективу становления института нейтралитета, в рамках доктрины международного права начиная с периода первых упоминаний в правовых доктринах Древней Греции и Рима.

Исследованы этапы развития нейтралитета в XX веке. Сосредоточено внимание на особом этапе развития и укрепления института нейтралитета в условиях холодной войны и после холодной войны.

Раскрыто правовую природу, понятие, содержание института классического нейтралитета и особенности его форм. Установлено, что нейтралитет развивался как политика неучастия государства в войне и одновременно был средством обеспечения, как безопасности нейтральной страны, так и поддержания международного мира.

С учетом исторического развития классический нейтралитет в системе современного международного права можно рассматривать как средство обеспечения и поддержания международного мира и безопасности.

Охарактеризовано институт постоянного нейтралитета как высшую форму классического нейтралитета. Раскрыто влияние статуса постоянно нейтрального государства на утверждение в мире принципа коллективной безопасности и их соотношение и совместимость.

Исследован механизм укрепления и развития института нейтралитета в различных формах в условиях современного универсального правопорядка и влияние статуса нейтрального государства на ее международную правосубъектность со времени подписания Вестфальского мира и до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: нейтралитет, институт нейтралитета, концепция нейтралитета, постоянный нейтралитет, военный нейтралитет, принцип беспристрастности, вооруженный нейтралитет, вооруженный конфликт, движение неприсоединения.

SUMMARY

Teleshetskyi O. I. International legal regulation of the institution of neutrality. – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of candidate in law sciences, specialization 12.00.11 – international law – Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine – Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to a comprehensive research of theoretical, legal and practical aspects of the institution of neutrality in international law, its development from concept to practical institution, its legal essence and forms, features of application and experience of foreign countries in its implementation.

The research analyzes the legal nature and retrospective of the formation of the institution of neutrality within the doctrine of international law since the period of the first mentions in the legal doctrines of ancient Greece and Rome.

The stages of development of neutrality in the twentieth century are studied. The focus is on the special stage of development and strengthening of the institution of neutrality during the Cold War and after the Cold War.

The legal nature, concept, content of the institution of classical neutrality and features of its forms are revealed. It was established that neutrality developed as a policy of non-participation of the state in the war and at the same time was a means of ensuring both the security of a neutral country and the maintenance of international peace.

Given the historical development of classical neutrality in the system of modern international law can be seen as a means of ensuring and maintaining international peace and security.

The institution of permanent neutrality is characterized as the highest form of classical neutrality. The influence of the status of a permanently neutral state on the establishment of the principle of collective security in the world and their ratio and compatibility is revealed.

The mechanism of strengthening and development of the institution of neutrality in various forms in the modern universal legal order and the influence of the status of a neutral state on its international legal personality from the time of signing the Peace of Westphalia to the present day is studied.

Keywords: neutrality, the institution of neutrality, the concept of neutrality, permanent neutrality, military neutrality, the principle of impartiality, armed neutrality, armed conflict, the non-aligned movement.